

Κεφάλαιο 42

Ενδεικτικοί διδακτικοί στόχοι

- Να συγκεντρώσουν οι μαθητές την προσοχή τους στη μετάβαση από τον έπαινο της πόλης στον έπαινο των πεσόντων, εκτιμώντας τις αρετές και το μέγεθος της προσφοράς τους.
- Να παρατηρήσουν τις απόψεις του ρήτορα για τον τρόπο που επηρεάζει την ανθρώπινη συμπεριφορά ο πλούτος και η φτώχεια και να τις συγκρίνουν με το κεφ. 40.
- Να εκτιμήσουν τη θυσία των νεκρών ως αποτέλεσμα συνειδητής επιλογής και να εξετάσουν τη διαχρονικότητα της αυτοθυσίας για την πατρίδα ως κορυφαίας αρετής του ανθρώπου.
- Εξετάζοντας την τεχνική ανάπτυξης του Έπιταφίου να εκτιμήσουν τον κλιμακωτό τρόπο παρουσίασης της ανδρείας τους.

1. Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1.1. Ερωτήσεις ανοικτού τύπου (ανάπτυξης και σύντομης απάντησης)

1. Με ποια επιχειρήματα ο Περικλής δικαιολογεί τη μακροηγόρησή του για την πόλη;
2. Ενώ ο έπαινος των νεκρών αρχίζει στο κεφάλαιο 42, ο Περικλής δηλώνει ότι το μεγαλύτερο μέρος αυτού του επαίνου έχει λεχθεί. Πώς δικαιολογείται αυτό;
3. «καί οὐκ ἄν πολλοῖς τῶν Ἑλλήνων ἰσόρροπος ὥσπερ τῶνδε ὁ λόγος τῶν ἔργων φανείη»: Πώς παρουσιάζεται από το ρήτορα η σχέση «λόγων - ἔργων» στη φράση αυτή;¹
4. Ποια είναι η έννοια της φράσης «ἄνδρός ἄρετή»;
5. Ποιο γεγονός αποδεικνύει την ανδραγαθία των νεκρών, σύμφωνα με τον Περικλή; Να επισημάνετε το σχετικό απόσπασμα και να αναλύσετε τις ιδέες που περιέχει.
6. Ποια είναι η σημασία του θανάτου για την πατρίδα, από ηθική άποψη;²
7. Ποιες κατηγορίες νεκρών διακρίνει ο ρήτορας και τι αναφέρει για καθεμιά;

8. Γιατί ο πλούτος και η φτώχεια, κατά τον Περικλή, μπορεί να αποτρέψει τους πολεμιστές από τη θυσία;
9. Να αναφέρετε τις απόψεις που διατύπωσε ο Περικλής για τον πλούτο και τη φτώχεια στο κεφάλαιο 40 και να τις συγκρίνετε με όσες περιέχονται στο κεφάλαιο 42 για το ίδιο θέμα.
10. Να επισημάνετε το σημείο στο οποίο δηλώνεται η μεγάλη σημασία που απέδιδαν οι Αθηναίοι στην τιμωρία των εχθρών και να δικαιολογήσετε την άποψη του ρήτορα.
11. Από ποιους παράγοντες εξαρτάται η έκβαση των πολεμικών γεγονότων κατά τον Θουκυδίδη; Να αιτιολογήσετε την άποψή σας παραπέμποντας σε στοιχεία του κειμένου.³
12. Να αναλύσετε την αντίθεση ανάμεσα στο «άφανές» και στο «όρώμενον» σύμφωνα με όσα αναφέρει ο ρήτορας.
13. «καί δι' ἐλαχίστου καιροῦ τύχης ἅμα ἀκμῆ τῆς δόξης μᾶλλον ἢ τοῦ δέους ἀπηλλάγησαν»: Να αναλύσετε το περιεχόμενο της φράσης αναφέροντας τις πιο πιθανές ερμηνείες της.
14. Γιατί ο έπαινος των νεκρών από τον Περικλή δεν περιέχει καμιά αναφορά σε συγκεκριμένα πρόσωπα και γεγονότα;⁴
15. Στο κεφάλαιο 42 η αυτοθυσία παρουσιάζεται ως η υψίστη αρετή του ανθρώπου. Πιστεύετε ότι η αρετή αυτή έχει την ίδια θέση στην ιεράρχηση των αξιών από το σύγχρονο άνθρωπο;
16. Να γράψετε τις προτάσεις ή φράσεις του κειμένου που αναπτύσσουν κλιμακωτά την εκδήλωση της ανδρείας των πεσόντων και να εκτιμήσετε τα πλεονεκτήματα αυτού του τρόπου εξύμνησης της αρετής τους.

1.2. Συνδυασμός ερωτήσεων σύντομης απάντησης και ελεύθερης ανάπτυξης

1. α) Ο πλούτος και η φτώχεια λειτουργούν ως κίνητρα ή αντικίνητρα κατά την ώρα της μάχης;
β) Να αιτιολογήσετε την απάντησή σας με βάση το κείμενο.
2. α) Οι απόψεις του ρήτορα για τη φτώχεια και τον πλούτο έχουν την ίδια απήχηση σήμερα;
β) Να απαντήσετε τεκμηριώνοντας την άποψή σας.
3. α) Τα επιχειρήματα του Περικλή για την απόφαση των πλουσίων και των φτωχών να αναλάβουν τους πολεμικούς κινδύνους είναι εξίσου ισχυρά;
β) Να αιτιολογήσετε την άποψή σας.

2. Λεξιλογικές - Σημασιολογικές ασκήσεις

1. Να συνδέσετε τα ρήματα της στήλης Α με τα παράγωγά τους στη στήλη Β:

Α	Β
ΐστημι	στάθμη
	θεσμός
	κάθετος
	αποστασία
	θήκη
ΐημι	ανάστημα
	νομοθέτης
	σταθμός
	συνετός
	επιστάτης
τίθημι	θέση
	σταθερός
	σύνεση
	σύνθετος
	ιστός
	εφέτης

2. Στον παρακάτω πίνακα:

α) Να συνθέσετε το ρήμα *τίθεται* με τις παρακάτω προθέσεις και να γράψετε στη νέα ελληνική ένα παράγωγο ουσιαστικό, όπως στο παράδειγμα:

ἀνά	ἀνατίθεται	ανάθεση
κατά		
διά		
μετά		
παρά		
ἀντί		
ἐπί		
πρό		
πρός		
σύν		
ὑπό		
ἀντί - ἐπί		
σύν - κατά		
ἐκ		

β) Να επιλέξετε τρία από τα ρήματα και πέντε από τα ουσιαστικά που σχηματίσατε και να γράψετε στη νέα ελληνική για κάθε περίπτωση μια πρόταση.

3. Στον παρακάτω πίνακα:

α) Να συνθέσετε το ρήμα *ἵσταμαι* με τις προθέσεις που δίνονται και να γράψετε ένα παράγωγο ουσιαστικό της νέας ελληνικής, όπως στο παράδειγμα:

ἀνά	ἀνίσταμαι	ανάσταση
κατά		
διά		
παρά		
ἀντί		
περί		
ἀπό		
ὑπό		
ἐν		
ἐκ		
μετά		
ἐπί - ἀνά		
ἀντί - κατά		

β) Να επιλέξετε πέντε από τα ρήματα και πέντε από τα ουσιαστικά που σχηματίσατε και να γράψετε στη νέα ελληνική για κάθε περίπτωση μια πρόταση.

4. α) Να συνθέσετε το ρήμα *μένω* με τις παρακάτω προθέσεις και να γράψετε ένα παράγωγο ουσιαστικό, όπως στο παράδειγμα:

ἀνά	ἀναμένω	ἀναμονή
διά		
παρά		
περί		
ἐπί		
ὑπό		
ἐν		
πρός		

β) Να γράψετε στη νέα ελληνική μια πρόταση για καθένα από τα ουσιαστικά που σχηματίσατε.

5. α) Να συνθέσετε το ουσιαστικό *ἀλλαγή* με τις παρακάτω προθέσεις και να γράψετε το αντίστοιχο ρήμα, όπως στο παράδειγμα:

ἐν	ἐναλλαγή	ἐναλλάσσω
σύν		
διά		
μετά		
παρά		
ἀντί		
ὑπό		

- β) Να γράψετε τη σημασία των συνθέτων ρημάτων που σχηματίσατε.

6. α) Στη στήλη Β να γράψετε τη σημασία των ρημάτων της στήλης Α.
β) Στη στήλη Γ να γράψετε στη νέα ελληνική το αντίστοιχο ουσιαστικό που παράγεται από τα ρήματα της στήλης Α.

A	B	Γ
ἀνατιμῶ		
ἀποτιμῶ		
διατιμῶ		
ἐκτιμῶ		
ἐπιτιμῶ		
ὑποτιμῶ		
ὑπερτιμῶ		
συνεκτιμῶ		
ὑπερεκτιμῶ		
ἐπανεκτιμῶ		

7. α) Στη στήλη Β να γράψετε το αντίστοιχο ουσιαστικό που παράγεται από τα ρήματα της στήλης Α.

β) Στη στήλη Γ να γράψετε τη σημασία των ουσιαστικών.

A	B	Γ
ἀντιποιοῦμαι	αντιποίηση	οικειοποίηση ξένου πράγματος, σφετερισμός
ἀποποιοῦμαι		
ἐκποιῶ		
μεταποιῶ		
παραποιῶ		
περιποιοῦμαι		
προσποιοῦμαι		

8. Να συνδέσετε τα ρήματα της στήλης Α με τα συνώνυμά τους στη στήλη Β:

A	B
ὑμνῶ	κατηγορῶ, ἐπιπλήτω
ἀμύνω	νομίζω, ὑπολαμβάνω, ἡγοῦμαι
ὠφελῶ	ἄγω καὶ φέρω, ὄλλυμι
πάσχω	θέλω, ἐπιθυμῶ, ποθῶ
τιμωρῶ	ἀγγέλλω, κατηγορῶ
βλάπτω	λυμαίνομαι, φθείρω
μηνύω	βοηθῶ, κολάζω
βούλομαι	ὑπομένω, ὑποφέρω
ἀφανίζω	βοηθῶ
δοκῶ	ἐπικουρῶ, προασπίζω
μέμφομαι	ἐπαινῶ, ἐγκωμιάζω

3. Εργασίες για το σπίτι

1. Στο κεφάλαιο 42 η αυτοθυσία για την πατρίδα παρουσιάζεται ως η κορυφαία ανθρώπινη αρετή. Πιστεύετε πως η αξιολογική αυτή αντίληψη ισχύει και στην εποχή μας; Να τεκμηριώσετε την απάντησή σας.
2. Να αναφέρετε από το βιβλίο σας «Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας» παραδείγματα, όπου η θυσία για την πατρίδα παρουσιάζεται ως ύψιστη υποχρέωση των πολιτών.
3. «κοινῶς ὠφέλησαν ἢ ἐκ τῶν ἰδίων ἔβλαψαν»: Να σχολιάσετε τη φράση αφού λάβετε υπόψη σας τα ιδανικά που χαρακτήριζαν την Αθήνα του 5ου αιώνα π.Χ.
4. Γιατί, κατά τη γνώμη σας, ο ρήτορας τονίζει ιδιαίτερα πως η ανδρεία των νεκρών ήταν αποτέλεσμα συνειδητής επιλογής τους; Να αιτιολογήσετε την απάντησή σας.
5. «μή περί ἴσου ἡμῖν εἶναι τόν ἀγῶνα καί οἷς τῶνδε μηδέν ὑπάρχει ὁμοίως»: Να σχολιάσετε την άποψη αυτή του Περικλή, αφού λάβετε υπόψη και στοιχεία από προηγούμενα κεφάλαια του Ἐπιταφίου.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

¹ Στα περισσότερα σημεία του Έπιταφίου η σχέση «λόγων - έργων» είναι αντιθετική. Υπάρχει μεταξύ τους μια δυσαρμονία που απομακρύνει τους μεν από τα δε. Εδώ όμως λόγος και έργα ταυτίζονται και βρίσκονται σε ισορροπία. Ο λόγος δεν περιέχει ωραιολογίες, υπερβολές και κομπασμούς, δεν εκπορεύεται από υπέρμετρη εγκωμιαστική διάθεση, αλλά βρίσκεται σε αντιστοιχία με τις ηρωικές πράξεις των νεκρών. Είναι προφανής η προσπάθεια του Περικλή να μην παρουσιάσει αποκλειστικά τους Αθηναίους ως τους μόνους από τους Έλληνες που χαρακτηρίζονται από αυτή την ισορροπία λόγων - έργων. Για τους νεκρούς όμως που τιμούνται με τη παρούσα τελετή ισχύει κάτι το μοναδικό, γιατί αυτοί με τα κατορθώματά τους έχουν καταφέρει να συγκεράσουν κατά τρόπο «ισόρροπον» τα λόγια με τα έργα. Είναι πάντως άξιο παρατήρησης ότι τα έργα αυτά δεν αναφέρονται συγκεκριμένα, αλλά θα προσδιοριστούν με την επίδειξη υψηλού και γενναίου φρονήματος εκ μέρους του Αθηναίου στο πεδίο της μάχης. Φρόνημα που δικαιολογημένα δημιούργησε τη μεγάλη φήμη των Αθηναίων μεταξύ όλων των Ελλήνων. Ίσως στο σημείο αυτό να υπαινίσσεται τους Λακεδαιμονίους οι οποίοι παρουσιάζονται με φήμη η οποία όμως δεν ανταποκρίνεται στα έργα. Γιατί στους Σπαρτιάτες υπερίσχυε ο λόγος σε σύγκριση με τα έργα. Στο Α, 69, 4 ο Θουκυδίδης επισημαίνει σχετικά: *«ήσυχάζετε μὲν γὰρ μόνοι Ἑλλήνων, ὃ Λακεδαιμόνιοι, οὐ τῇ δυνάμει τινά, ἀλλὰ τῇ μελλήσει ἀμυνόμενοι, καὶ μόνοι οὐκ ἀρχομένην τὴν αὐξήσιν τῶν ἐχθρῶν, διπλασιουμένην δὲ καταλύοντες. καίτοι ἐλέγεσθε ἀσφαλεῖς εἶναι, ὧν ἄρα ὁ λόγος τοῦ ἔργου ἐκράτει»*.

² Σύμφωνα με τον Περικλή, ο θάνατος για την πατρίδα λειτουργεί με τρόπο εξαγνιστικό για όσες αδυναμίες επέδειξαν οι νεκροί κατά τη διάρκεια της ζωής τους. Ως άνθρωποι είναι φυσικό να παρουσίασαν και αυτοί ελαττώματα στην ιδιωτική και δημόσια ζωή που όμως επισκιάζονται πλήρως από την υπέρτατη πράξη της αυτοθυσίας. Κι αν ακόμη στην ιδιωτική τους ζωή τους *«ἐκ τῶν ιδίων ἔβλαψαν»*, προκάλεσαν δηλαδή κάποια βλάβη, *«κοινῶς μᾶλλον ὠφέλησαν»*, προσέφεραν υπηρεσίες πολύ υψηλότερες στην κοινή υπόθεση της πόλης. Είναι χαρακτηριστικός ο τρόπος με τον οποίο παρατίθενται οι αντιθέσεις *«ἀγαθῶ - κακόν»*, *«κοινῶς - ἐκ τῶν ιδίων»*, *«ὠφέλησαν - ἔβλαψαν»*. Ενώ δηλαδή ο Θουκυδίδης διατυπώνει μια γενική κρίση, μια άποψη που ισχύει διαχρονικά, δε χρησιμοποιεί χρόνο ενεστώτα αλλά αόριστο. Έτσι η άποψη για την αυταπάρηση και την αυτοθυσία δεν παρουσιάζεται ως δυνατή αλλά ως συντελεσμένο γεγονός που δεν επιδέχεται αμφισβήτηση. (Βλ. Ι. Θ. Κακριδής ό.π., σ. 81).

³ Οι προκείμενοι νεκροί ρίχτηκαν στους πολεμικούς κινδύνους «ἐλπίδι τό ἀφανές τοῦ κατορθώσιν ἐπιτρέψαντες». Δεν ήταν βέβαιοι δηλαδή για τη θετική έκβασή τους αλλά έτρεφαν γι' αυτήν ελπίδες. Ούτε όμως τους αντιμετώπιζαν με μοιρολατρική διάθεση. Απεναντίας έδειχναν γενναιότητα σώματος και ψυχής χωρίς να υποκύπτουν στις όποιες δυσκολίες, επειδή γνώριζαν ότι η νίκη θα μπορούσε να προέλθει μόνο με τη διατήρηση υψηλού φρονήματος. Το αποτέλεσμα ενός αγώνα, σύμφωνα με το Θουκυδίδη είναι δυνατόν μερικές φορές να κριθεί από παράγοντες που δεν σταθμίζονται, που δεν μπορούν να προβλεφθούν από τον άνθρωπο. Η τύχη παρεμβάλλεται και τρέπει τα πράγματα προς κατευθύνσεις που δεν μπορούν να προσδιορισθούν από τον άνθρωπο. «Οι φιλόσοφοι, που είχαν αποκαλύψει το βασίλειο του Φυσικού Νόμου, δεν είχαν γράψει μάταια για το Θουκυδίδη. Η τύχη σημαίνει γι' αυτόν ό,τι σημαίνει και για μας, δε σημαίνει παρέμβαση εξωτερικής θελήσεως η πείσματος, απλούστατα παριστάνει ένα στοιχείο που δεν μπορούσε να προειπωθεί. Αναγνωρίζει τη δράση του αγνώστου, δεν αναγνωρίζει τη δράση κρυφών δυνάμεων και περιορίζει το άγνωστο στο ελάχιστο της σημασίας του για την ανθρώπινη ζωή. Ο μεγάλος φιλόσοφος Δημόκριτος από τα Άβδηρα είχε πει: «Η τύχη είναι ένα είδωλο που οι άνθρωποι συνηθίζουν να το δέχονται λόγω της πνευματικής τους αδυναμίας. Πραγματικά η τύχη σπάνια συγκρούεται με τη σοφία. Στα πιο πολλά προβλήματα της ζωής μια διάνοια διαυγής μπορεί ν' ασκήσει τη μαντεία με επιτυχία. Τα λόγια αυτά του Δημόκριτου πρέπει να χρησίμευαν σαν απόφθεγμα για το Θουκυδίδη». (John B. Bury, ό.π, σσ. 111-112).

⁴ Είναι γεγονός ότι θα περίμενε κανείς από τον Περικλή να αναφερθεί σε συγκεκριμένα πολεμικά γεγονότα τα οποία είχαν ως αποτέλεσμα να χάσουν τη ζωή τους κάποιοι άνθρωποι. Εν τούτοις ο ρήτορας αποφεύγει αυτή τη συγκεκριμενοποίηση προσώπων και γεγονότων, γιατί σκοπός του είναι να εξάρει την ψυχική διάθεση με την οποία ο Αθηναίος ρίχνεται στους πολεμικούς κινδύνους. Έτσι λοιπόν και για τους προκείμενους νεκρούς δεν αναφέρει τις ακριβείς συνθήκες κάτω από τις οποίες έχασαν τη ζωή τους, δεν περιγράφει τις μάχες όπου έλαβαν μέρος αλλά εξαιρεί την απaráμιλλη γενναιότητα και το άκαμπτο φρόνημά τους προ των κινδύνων που ανέλαβαν να αντιμετωπίσουν, με σκοπό να διατηρήσουν το μεγαλείο της πόλης τους και την ελευθερία.